

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA GOZDARSTVA

IZ PRETEKLOSTI ŠTANGARSKEGA GOZDA

Prispevek k zgodovini borbe med gozdom in poljem

Dr. Vlado Valenčič (Ljubljana)

Krčenje gozda, spreminjanje v njivsko, travniško in pašniško kulturo ter naseljevanje na gozdnih krčevinah je bilo na Slovenskem ob koncu srednjega veka v glavnem zaključeno. Nove naselbine so zrastle sredi gozdov, v rovlih in kopanjih (1). Toda s prvotnim naseljevanjem in poznejšo notranjo kolonizacijo ni bila še iztrebljena vsa razpoložljiva gozdna površina. Ostalo je še mnogo gozda na relativnih gozdnih tleh, ki so bila sposobna tudi za drugo kulturo (2). V takih gozdovih se je krčenje nadaljevalo, ponekod v večji, drugod v manjši meri. Glavni razlog za nadaljnje spreminjanje gozda v druge kulture je verjetno bilo naraščanje prebivalstva. Razpoložljivo polje ni več moglo prerediti večjega števila ljudi, zato si ga je kmet razširil. Požgal in posekal je gozd in si uredil na pridobljenem zemljišču njive, ki jih je posejal z žitom. V okolišu Štangarskega gozda moremo ta razvoj zasledovati skozi XVI., XVII. in celo še v XVIII. stoletje.

Leg, obseg, lastninske in posestne razmere

Štangarski gozd leži med Savo in potokoma Besnico, ki se izliva v Ljubljano pri Podgradu, ter Reko, ki teče pri Litiji v Savo. Kaspret je njegovo lego in obseg, verjetno po starih listinah, opisal takole: »Štangarski gozd je poldrugo miljo* dolg in dobro miljo širok. Meja je začela pri Litiji in šla ob potoku Reka navzgor do Pavčeve kmetije, od tod proti Gruševi in Maševski Dragi do Tujega grma, kjer so bili trije mejniki, nato k cerkvi sv. Nikolaja na Jančah, od te cerkve do Zavrha pri Gabrjah in do Zamita Roja (?) ob Balantovi (Walland), Kastelčevi in Žlajdnovi (Schleiden) kmetiji do Besnice, ob tem potoku do starega osterberškega gradu in Save ter končno ob Savi do Litije« (3). Nisem mogel sicer lokalizirati vseh navedenih mejnih točk, vendar se da iz popisa ugotoviti, da je Štangarski gozd obsegal poznejše čase davčne občine Kresnice, Kresniški vrh, Sv. Anton (Štanga) in vsaj del, če ne celo občino Volavelj. Po franciscejskem katastru iz l. 1825 so imele te občine skupno površino 14.376 oralov in 1297 kvadratnih sežnjev,** kar na grobo tudi ustreza zgoraj navedenemu obsegu (4).

V času, za katerega imamo najstarejše arhivalne vire o Štangarskem gozdu, to je sredi XVI. stoletja, je bil gozd v rokah deželnega kneza. Kdaj in kako ga je dobil v svojo last, se ni dalo ugotoviti, najstarejši vicedomski urbar iz leta 1496, ki vsebuje deželnoknežjo posest na Kranjskem (5), Štangarskega gozda še ne omenja, pač pa se pojavita županiji Štanga (prvotno pod imenom Khoniskhau, Khoinskou, Khoniskha) in Besnica prvič v urbarju iz leta 1591 (6). Pod tema dvema županijama so vicedomski urbarji izkazovali naselja z deželnoknežjimi podložniki iz Štangarskega gozda. Če ne prej, je deželni knez prevzel gozd v svojo posest v začetku XVI. stoletja, ko je s svojim rudarskim redom proglasil rudnike, rudna ležišča in gozdove, ki so služili rudarstvu, za svojo kameralno last, v kolikor ti že niso bili v rokah drugih upravičenih lastnikov (7).

Tedaj je bilo gozdno ozemlje malo naseljeno. Gozd je bil še v dobrem stanju, ker so redki naseljenci krili svoje potrebe po lesu in po drugih gozdnih proizvodih, ne da bi delali gozdu škodo. Toda že sredi XVI. stoletja so začeli gozd po malem krčiti in spreminjati zemljišče v drugo kulturo. L. 1548 je vicedom dovolil litijskemu župniku, da je na pustem zemljišču v gozdu uredil tri vinograde, od katerih se je zavezal dajati desetino in

* Verjetno je mišljena avstrijska poštna milja, ki je merila 7586 m.

** Oral je meril 0,57 ha, kvadratni seženj 3,59 m².

gorsko pravdo. Tedaj je dvorna komora naročila vicedomu, naj tistim, ki so izkrčili novine, izstavi pismeno listino, uvede naj tudi gorski red, kot je na Kranjskem običajen, in jih za tri ali štiri leta oprosti desetine in gornine (8). Večjemu številu vicedomskih podložnikov je bilo dovoljeno, da so si v Štangarskem gozdu izkrčili proti zmerni dajatvi 5 do 10 reparjev* laze in v njih pasli živino (9). Razen z dovoljenji za krčenje gozda sta se vicedom in dvorna komora večkrat ukvarjala z dajanjem dovoljenj za sečno lesa raznim prosilcem, med njimi sosednim graščakom, cerkvam, stiškemu samostanu ter tudi podložnikom kot n. pr. soseskam v Dolskem, Spodnji in Zgornji Zadobravi, Sneberjah, Šmartnem, Vevčah, Kašlju in Zalogu, ki so potrebovali les in se pritoževali, da jih gozdarji ovirajo pri preskrbovanju z drvni ali z drugim potrebnim lesom (10). V gozdu je bilo v tistih časih še mnogo hrastovega drevja, ki je bilo sposobno za izdelovanje skodel; ena sama graščakinja je prejela na primer iz Štangarskega gozda 60.000 skodel in ko je prosila še za posek tolikšnega števila hrastov, da bi zadostovali za izdelavo 4000 skodel, je vicedom v svojem poročilu dvorni komori leta 1592 poudarjal, da je gozd že zelo opustošen in je menil, naj bi se prosilka zadovoljila s tem, kar je že dobila. Če bo njenim prošnjam vedno ugodeno, bo iz tega izvajala pravico; sicer pa more za denar skodle povsod dobiti. Odločitev o prošnji je vicedom previdno prepustil dvorni komori (11). Toda izkoriščanje gozda, zlasti po podložnikih, je sčasoma zavzelo tak obseg, da sta vicedom in deželni gozdarski mojster, ki je s svojimi gozdarji upravljal deželnoknežje gozdove, izgubila nad njim nadzorstvo in se v njunih poročilih stalno ponavljajo tožbe o pustošenjih in krčitvah.

Krčenje gozdov in urejanje lazov

Podložniki, ki so živeli po naseljih na ozemlju in v bližini Štangarskega gozda, so si v vedno večji meri prisvajali dele gozda, jih krčili in tako pridobljena zemljišča uporabljali naprej za pašo, potem pa jih preurejevali v njive, ki so jih, ko so bile izčrpane in niso dovolj rodile, kmalu opustili. Kjer se je uveljavil takšen obdelovalni sistem, je pomenil uničenje gozda v njegovem okolišu. Vicedomsko poročilo dvorni komori iz l. 1577 nazorno popisuje postopek pri krčenju gozdov. Podložniki najprej zasežejo kos gozda in ga ogradijo — tak kos gozda so imenovali zavod** (vicedom piše souod in pripominja, da izraza ne zna ponemčiti) — češ da spada zemljišče k njihovi kmetiji. Jeseni, ko se listje posuši in odpade, ga zažgejo, da ima živina na spomlad boljše pašo. Od tega požiganja se deloma posuši drevje, suho in tudi še zeleno drevje pa posekajo. Če lesa ne porabijo, ga razsekajo v drva, zložijo na kupe in ko je dovolj suh, zažgejo. Zemljišča so tako pognojena s pepelom, nato jih s prekopavanjem na čisto iztrebijo ter nanje posejejo proso ali ajdo. Ko je zemljišče izkrčeno in ograjeno, si hočejo prilastiti naslednji zavod, postopek pa se vedno znova ponavlja; podložniki si prilaščajo gozd kos za kosom, ga krčijo in si urejajo vedno nove laze (12).

Gozda pa niso krčili samo vicedomski podložniki, temveč so bili pri tem udeleženi tudi podložniki raznih sosednjih zemljiških gospodstev. Seznam iz druge polovice XVI. stoletja vsebuje 9 vicedomskih in 14 tujih podložnikov, ki so na novo izkrčili rovt. Posebej so omenjeni trije bratje, ki so napravili največje pustošenje. Izkrčili so in si prilastili več zemljišča, kot so ga prvotno imeli, najlepše bukovo in hrastovo drevje, staro in mlado, so posekali, zemljišče požgali, hrastovino pa prodali sodarjem za doge. Eden izmed bratov je prodal svoj del kmetije in rovt drugemu bratu za 105 tolarjev, sam pa si je izkrčil

* Repar (Pazen) je bil vreden 4 krajcarje.

** Pleteršnik, II. del, str. 896, navaja tri pomene, nov, mlad gozd (neuangelegter Wald), gozdni sestoj (Waldbestand) in gozdni delež (Waldantheil). V vicedomskem poročilu je bil izraz uporabljen v zadnjem pomenu kot gozdni delež. Tako razlago izraza »zavod« se da razbrati tudi iz drugih listin. — Še dandanes pravijo ponekod kmečkemu gozdu »zavod«, n. pr. v zgornji Savinjski dolini. (Op. uredništva)

velik nov laz (13). V vlogi iz l. 1592 so fužinski podložniki iz sosesk Slape in Poljane (Slapnizach und Pöllan) trdili, da niso samo njihovi predniki, temveč vsi, ki so naseljeni na Štangarskem gozdu in ob Savi, neovirano pripravljali laze, ker niso imeli dovolj polja. V gozdu so tudi pasli svojo drobnico, ker sicer ne bi mogli rediti živine, in so menili, da je bilo vse to brez škode za gozd. Do l. 1590 jih pri tem ni nihče oviral, tedaj pa jim je knežji lovski mojster pričel ibraniti urejanje rovtov; če jim ne bo pomagano, so tožili, bodo morali zapustiti svoje kmetije in vzeti v roke beraško palico (14). Ukrepi, ki so jih podvzemali vicedom, gozdarski mojster in gozdarji, da bi zaščitili gozd, so ostajali brezuspešni. Zlasti ni bilo mogoče priti do živega tujim podložnikom, ki so uživali zaslombo pri svojih gospostvih. Ko se je nekoč, verjetno zaradi požiganja rovtov, po gozdu razširil požar, je gorelo nekaj dni in je nastala velika škoda; vsa zasliševanja, da bi našli krivca, so bila zaman. Komisarji, ki so v drugi polovici XVI. stoletja objezdili gozd in našli številne laze, so smatrali za najvažnejše, da se ohranijo in obvarujejo pred krčenjem dotlej še neprizadeti deli gozda. Zato so, dokler ne bi bil izdan generalni mandat in navodila za gozdarskega mojstra glede upravljanja in gospodarstva z gozdom, prepovedali kmetom pripravljanje novih rovt pod grožnjo, da jim bo sicer ne le odvzet užitek prilajšenih zemljišč, temveč so jim zapretili tudi s telesnimi kaznimi. Zagrozili so še, da bodo deželnemu knezu, če bi si v gozdu naseljeni podložniki še naprej prisvajali zemljišča s krčenjem, predlagali, naj vse kajzarje brez razlike odstrani iz gozda in jih naseli na pustih zemljiških cerkvene posesti, na lazih pa pusti zopet rasti drevje. Vendar prepovedi niso nič zalegle; proti koncu stoletja so se pritožbe o pustošenju gozdov obnovile, izdane so bile nove prepovedi, s prižnice ljubljanske stolne cerkve in v drugih cerkvah so bili prečitani ter pri deželskih sodiščih v Ljubljani in Višnji gori razglašeni cesarski mandati, ki so prepovedovali krčenje gozdov (15).

Vicedomske podložnike, ki so jih zalotili, da so delali v gozdu škodo, so zapirali v vicedomski stolp ob kruhu in vodi, glede tujih podložnikov pa je vicedom prosil deželnega glavarja, naj glede kazni posreduje pri prizadetih zemljiških gospodih, kar mu je glavar obljubil. Ko je ob drugi priliki v odsotnosti deželnega glavarja prosil za posredovanje njegovega namestnika, se mu je ta opravičil, da deželanom ne more ukazovati. Razumljivo je, da vicedom ni upal s kaznimi lastnim podložnikom preprečevati krčenja in prisvajanja gozda, ko pa so to počeli tuji podložniki in ostali nekaznovani. Saj je znan celo primer, da je lastnik sosednjega višnjegorskega gospodstva dovolil svojemu podložniku, da si je postavil koč v deželnoknežjem gozdu. To je bilo toliko laže, ker je bila meja med Štangarskim gozdom in višnjegorskim gospodstvom sporna (16).

Pri takem stanju ni bilo čudno, da so ukrepi oblasti naleteli pri podložnikih na dejanski odpor. Leta 1580 je bila določena komisija, v kateri so bili vicedomov namestnik, gozdarski mojster in deželni sodnik, da bi opravila običajni pojezd Štangarskega gozda, ugotovila stanje gozda, predpisala dajatve od novih rovtov ali pa ukazala podreti ograje pri neupravičenih prisvojitvah. Toda podložniki tujih gospodstev so članom komisije pregled preprečili in, če so si hoteli rešiti življenje, so morali oditi, ne da bi opravili svojo nalogo. Zaradi novih lazov je med vicedomskimi podložniki prišlo celo do uboja. Zato pojezda dalj časa sploh ni bilo (17).

Ukrepi proti pustošenju gozda

Leta 1595 sta vicedomov namestnik in gozdarski mojster zopet objezdila gozd in sestavila obširno poročilo o stanju, v katerem sta ga našla. Poleg starih lazov, ki so jih vicedomski podložniki imeli v gozdu, so uredili še nove, z izsekavanjem in zažiganjem lepega starega in mladega hrastovega drevja so uničili gozd, z visokimi plotovi so obdali dele gozda z namenom, da pripravijo nove rovt, posekajo in požgejo drevje in posejejo žito. Dve, tri, največ štiri leta žito na novinah lepo uspeva brez gnoja, potem ne več; zato pustijo laze neobdelane ter izkrčijo in pripravijo nove. Po tem vzgledu delajo tudi

tuji podložniki. Od novih lazov in za les ne plačujejo podložniških dajatev ne davkov. Po posebnem seznamu je imelo tedaj rovtve 29 vicedomskih in 11 tujih podložnikov. Komisija je zato predlagala, kako naj bi se za bodoče preprečilo neupravičeno krčenje in pustošenje gozda: stari in novi lazi naj se popišejo in obdavčijo, novih lazov se pod kaznijo ne sme pripravljati, pa tudi tujim podložnikom naj se predpišejo dajatve od rovtov. Teh podložnikov ni bilo mogoče kaznovati, ker so pripadali raznim drugim gospostvom, dasi so v gozdu sekali hraste in bukve, tesarski les in les za čolne; nič ni pomagalo, če so jim podrli ograje in zaplenili na lazih posejano žito. Deželni glavar in vicedom naj bi take podložnike v imenu deželnega kneza vkovala v verige in jih ne spustila, dokler ne bi poravnali škode na lesu ali plačali dajatev od novin. Podložnikom, ki bi se zoper prepoved polastili zemljišča in delali škodo, naj bi rovtve odvzeli in jih prepuščili vicedomskemu podložnikom ali dovolili drugim, ki so ubogljivi in bi v redu plačevali podložniške dajatve in deželne davke, da se naselijo na zemljiščih z ženami in otroci. Komisija je nato ugotovila, da je lastninska pravica nekaterih zemljišč sporna. Nekatera so pripadala podložnikom iz Št. Jurja pri Litiji, ki so spadali pod Lebek (Ljubek), jih uživali kot gmajno in niso od njih služili dajatev, lebeški oskrbnik pa si je tam lastil desetino. Od nekaterih rovtov v gozdu je pobiralo desetino višnjegorsko gospostvo, od drugih stiški samostan. Glede tujih podložnikov, ki so rovtve obdelovali, pa niso hoteli od njih služiti dajatev, je komisija naročila, naj se jim žito, šlo je za ajdo in proso, požanje in izroči vicedomskemu oskrbniku (18).

Obširno sem navedel poročilo, ki kaže, da se je glede gospodarstva z gozdom uveljavilo drugo stališče. Nič več ni bilo merodajno načelo, da je treba gozd ohraniti v dotenjanskem obsegu. Krčenje gozda je bilo dopustno pod pogojem, če je uživalec plačal predpisane dajatve in dajal desetino. Omenjeni pojezd je imel za podložnike v Štangarskem gozdu resne posledice. Ko sta nekaj tednov zatem župana iz Štange in Besnice odšla z vicedomskimi podložniki, da bi na osnovi prejetega ukaza v rovtah tujih podložnikov poželi ajdo in podrli ograje, so jih oni napadli s puškami, sulicami, raznim drugim orožjem in kamenjem ter jih pognali v beg; kljub temu, da se niso branili, je bilo šest hudo ranjenih, eden celo smrtno, osem pa je bilo pretepenih ali zadetih od kamenja. Med napadalci je bilo 10 podložnikov iz Poganeke, 4 iz Ponovič, 2 iz Hotiča, 3 fužinski, 1 rakovniški, nekatera imena pa niso bila ugotovljena. Vendar tudi taki poboji niso preprečili prisvajanje gozda in urejanja lazov. Par let po tem dogodku poroča namreč vicedom dvorni komori, da tuji podložniki navzlic prepovedi delajo nove rovtve, čeprav so jim podrli plotove, poželi žito in ga pobrali za vicedomski urad (19).

Primeri, da so podložnikom laze podrli, so se večkrat ponavljali. To nam pričajo tudi njihove prošnje, naj se jim narejeni rovti pustijo ali pa naj se jim povrnejo stroški (20). Nekaj zaslug, da so se podložniki vkljub vsem prepovedim in ukrepom širili v gozdu, smemo pripisati gozdarjem, ker so včasih zamižali, ko je podložnik krčil gozd, in niso zatirali takih poizkusov. Tudi vicedom in gozdarski mojster nista bila vedno enotna. Med akti najdemo vicedomovo poročilo, da gozdarski mojster preveč dovoljuje krčenje in pripravljanje lazov, v drugem primeru pa je gozdarski mojster očital vicedomu, da dovoljuje urejanje rovtov, žganje apna in drugo pustošenje gozdov zaradi dajatev, ki znaša mernik ovsa, nekaj kopunov ali nekaj krajcarjev. Leta 1660 je vicedom poročal dvorni komori, da je gozdarski mojster pri pojezdu gozda razdril dvajset novin ali lazov, ki jih je vicedom dovolil in so bili vpisani v urbar ter obremenjeni z dajatvami. Trdil je celo, da ravna gozdarski mojster tako strogo le z vicedomskimi podložniki ne pa s podložniki tujih gospostev (21).

Razumljivo je, da so podložniki nepazljivost in nezainteresiranost nižjih gozdarskih organov ter neslogo in spore med vicedomom in gozdarskim mojstrom izrabljali v svojo korist. In čeprav je število rovtov stalno naraščalo, je bila še vedno želja, da se ohrani

gozd v največjem obsegu. Šele leta 1674 je dvorna komora grajala gozdarskega mojstra, ki je ob vizitaciji gozda le ugotavljal podložnike, ki so opustošili gozd in napravili laze ter jih posvaril, namesto da bi jih občutno kaznoval. Naročala je, naj se rovti, kjer bi mogel rasti gozd, popolnoma odpravijo, ostali pa naj se obremenijo z dajatvami in vpišejo v urbar (22).

Obseg novih lazov

V poročilu iz sredine in druge polovice XVII. stoletja so se ohranili za posamezna leta podatki o številu novih lazov. V letih 1657—1666 je bilo na gozdnih področjih, kjer je rastlo najlepše drevje, izkrčenih 111 lazov, leta 1657 je bilo ugotovljenih 14 novih rovtov, leta 1661 jih je bilo 55, leta 1663 12 in leta 1666 30; posekani les so podložniki prodali (23). V poročilu iz leta 1672 je gozdarski mojster navedel imena 31 podložnikov, leta 1682 pa 19 podložnikov, ki so naredili nove laze. Število rovtov v Štangarskem gozdu je začetek XVIII. stoletja šlo v stotine, gozdarski mojster je cenil, da so mnogi podložniki svoja zemljišča tri- in štirikratno povečali (24). Ob pojezdih leta 1702 in 1724 sta bila sestavljena obširna seznama vseh vicedomskih in tujih podložnikov, ki so si izkrčili laze. Ob teh prilikah so bile določene dajatve za novine in samo v redkih primerih, kjer je bila ugotovljena velika samovoljnost podložnika pri krčenju gozda in škoda, je komisija predlagala kaznovanje. Le izjemoma so laze tudi razdrli; to se je zgodilo, če je oviral druge podložnike. Seznam iz leta 1724 vsebuje 247 podložnikov, ki so si izkrčili laze v površini 870 mernikov žitnega posevka, poleg teh pa je večje število rovtov služilo za pašnike in travnike. V seznamu so bili upoštevani samo oni rovti, ki so jih mogli ugotoviti po zaslišanju najstarejših mož, katere so zaprisegli, da so izpovedali, koliko gozda so si poedinci prisvojili (25). Jasno je, da tako niso mogli zajeti vse površine gozda, ki je bila izkrčena skozi stoletja, ampak kvečjemu tako daleč nazaj, do koder je segel spomin in izročilo.

Nekateri rovti so v seznamu označeni kot nestalni. To je bil slabši svet, ki so ga po nekaj letih obdelovanja zapustili in je na zemljišču zopet zrasel gozd. Za take laze niso bile predpisane urbarialne dajatve. Nekateri poedinci so si, kot kažejo zabeležbe v seznamu, prilastili večje kose gozda na raznih mestih ter ga spremenili v njive, tako da so imeli več lazov. Vendar je bil že izjemen primer, če si je nekdo prilastil zemlje za pol kmetije, ali če si je izkrčil zemljišče v površini 30 mernikov posevka. Običajno so na novo izkrčenih lazih sejali le po nekaj mernikov žita.

Omenjeno je že bilo, da so si podložniki na iztrebljenih zemljiščih urejali tudi vinograde. Seznam iz začetka XVIII. stoletja navaja 48 podložnikov, ki so imeli vinograde v Štangarskem gozdu. Pridelek v teh vinogradih je bil cenjen na 250 $\frac{1}{2}$ veder po 24 bokalov* vina (26).

Izgleda, da so vinograde začeli opuščati, kajti ob davčni rektifikaciji sredi XVIII. stoletja je bilo izkazanih samo 38 vinogradov z 81 $\frac{23}{24}$ vedra (27). Verjetno pa je bil pridelek tedaj, ko je šlo za odmero davkov nižje ocenjen, kot je bil v resnici.

Razvoj naseljevanja

Krčenje Štangarskega gozda je trajalo, kot je mogoče zasledovati, več kot dve stoletji in je moralo zaradi svojega obsega v znatni meri spremeniti naselivitvene pogoje na tem področju. Valvasor, ki je živel v njegovi bližini in ga je gotovo dobro poznal, je zapisal, da je bil Štangarski gozd pred nekaj leti še malo obljuden, bil je le gozd in divjina, v času, ko je pisal, pa so bila tam že polja in vrtovi, velike in male vasi ter posamezne hiše (28). V tej trditvi je pač nekaj pretiravanja, vendar je verjetno, da se

* Bokal (Viertel) je držal 1,655 litra.

je gozd prav v dobi Valvasorjevega življenja najbolj spremenil. Prvi ohranjeni vicedomski urbar, ki vsebuje županijo Štanga (Khoniskhau) in Besnico je iz leta 1591. Poleg Štange sta navedena še kraja Zavrstnik z eno pusto kmetijo, ter Poljane ob Reki (verjetno Štangarske Poljane). Skupno je bilo v teh krajih 41 urbarialnih podložnikov. Za županijo Besnico je v urbarju navedenih 25 podložnikov (29). Urbar za obdobje 1729 do 1734 navaja 36 naselij s 160 podložniki štangarske županije; če izvzamemo Litijo in Šmartno, so verjetno ležala vsa ostala naselja na področju Štangarskega gozda. Pri štirinajstih naseljih je naveden le po en podložnik in gre v tem primeru najbrž za posamezne kmetije. Večine teh malih naselij sploh ni mogoče lokalizirati. Pod županijo Besnica je bilo navedenih 67 podložnikov, 16 v Besnici in 51 v Lepem Hrastu (30). Rektifikacijski spisi iz srede XVIII. stoletja navajajo za Štangarski gozd 41 naselij s 182 podložniki, 54 $\frac{5}{6}$ celih kmetij ter 27 $\frac{43}{60}$ domcev (kajž, Hofstätten), za županijo Besnica pa 90 podložnikov s 17 $\frac{3}{4}$ celih kmetij in 21 $\frac{17}{18}$ domcev (31). Iz vseh podatkov, ki jih imamo, je razvidno, da je število podložnikov, ki so plačevali dajatve od zemljišč v Štangarskem gozdu, stalno naraščalo, da se je v primeri z začetnim stanjem občutno pomnožilo in da je tudi število v urbarjih XVIII. stoletja navedenih naselij mnogo večje, kot v prvih ohranjenih urbarjih. Vse to je dokaz, da je Štangarski gozd dobil številne nove naseljence, katerih domačije so bile raztresene vsepovsod po njegovem področju, kjer so terenske razmere dopuščale postavitve kmetije ali kajže za obdelovanje primerne zemlje.

Ustaliitev kulturnih kategorij in posestnih razmer

V lasti deželnega kneza je Štangarski gozd ostal do leta 1731, ko ga je vladar »in locum gratiae« prepuštil grofu Karlu Ludviku Dittrichsteinu, leta 1742 pa je po nakupu prešel v roke barona Avguština Codellija (32). Zdi se da so bile tedaj posestne razmere podložnikov v Štangarskem gozdu že precej ustaljene, kajti arhivski viri ne govorijo več toliko o krčenju gozdov in se dobijo samo še posamezni primeri, da je bila podložnikom dovoljena postavitve kajže in izkrčenje lazov (33). Konsolidacijo kulturnih kategorij in posestnih razmer je verjetno pospeševalo ne le izčrpavanje gozdnih površin, ki so bile kolikor toliko primerne za spremembo v druge kulture, temveč tudi davčna rektifikacija in nekaj desetletij pozneje zemljiški kataster. Zemljišča in njihovi posestniki so bili popisani, zemljišča ob sestavi katastra izmerjena, vsak kos zemlje je imel svojega posestnika, pa bodisi, da je bil to zemljiški gospod ali podložnik. Možnosti za prisvajanje tujih zemljišč so bile odpravljene ali vsaj zelo redke. Najbrž so tudi novi lastniki Štangarskega gozda imeli boljše nadzorstvo nad svojimi gozdovi kot prej deželni knez in so njihovi gozdarji vsako krčenje in prisvajanje takoj preprečili. Po besedilu prisege gozdarjev barona Codellija — besedilo prisege je slovensko — so se morali ti zavezati, da brez dovoljenja gosposke ne bodo pustili požigati ali kopati nobenih lazov ali novin (34).

Franciscejski kataster nam pokaže stanje kultur na področju Štangarskega gozda za leto 1825. Iz njega je razvidno, kako daleč je šlo krčenje na zemljišču, kjer je v XVI. stoletju domala vso površino brez dvoma še vedno pokrival gozd. Razdelitev kultur in izraba tal v davčnih občinah Kresnice, Kresniški vrh, Volavljje in Sv. Anton (Štanga), ki so tvorile v glavnem področje Štangarskega gozda, je razvidna iz razpredelnice, ki jo objavljamo (35).

Gozdna površina po letu 1825 skozi celo XIX. stoletje ni več nazadovala, ampak je celo narasla. Katastrski podatki izkazujejo za konec stoletja v navedenih štirih katastrskih občinah 4098 ha (36) gozda, kar je približno za 225 ha več kakor v času sestavljanja franciscejskega katastra.

V lastništvu Štangarskega gozda je konec XVIII. stoletja prišlo do spremembe. Imenje (Gült) Štango je leta 1798 takratni lastnik baron Filip Codelli prodal Antonu Rudežu, ki pa ga ni dolgo obdržal, ampak prodal osmim podložnikom iz Štange. Leta 1844 je bilo

imenje prepisano v deželni deski na ime Antona Marna iz Štange (37). Prodaja ni zajela vsa gospostvu pripadajoča zemljišča, kajti po katastrskih protokolih je ostal Codelli lastnik večje površine gozda. V katastrski občini Volavljje je imel 2408 oralov, največ je bilo za sečnjo sposobnega visokega drevja, v davčni občini Kresniški vrh pa okrog 25 oralov gozda. Okrog 750 oralov, povečini gozda, je imel v isti davčni občini lastnik višnjegorskega gospostva, knez Auersperg; tudi v njegovem gozdu je raslo predvsem visoko, za sečnjo zrelo drevje, skoraj 97 oralov je bilo označenega kot kostanjev gozd. V Štangarskem gozdu je bilo poleg bukve in hrasta tudi veliko kostanja (38). V davčni občini Štanga je bilo nad 280 oralov gozda v lasti gospostva Štanga; več kot polovica je bilo visokega drevja, ostalo je bilo srednjevisoko in tanjše (Stangenholtz). Od ostalih kultur so bile v posesti gosposke le neznatne površine. V davčni občini Kresniški vrh so imeli pod-

Katastrska občina Vrsta kulture	Kresnice		Kresniški vrh		Volavljje		Sv. Anton		Skupaj	
	oralov	kvad. sež.	oralov	kvad. sež.	oralov	kvad. sež.	oralov	kvad. sež.	oralov	kvad. sež.
Zelenjadni vrtovi		344	1	98		768	2	122	3	1332
Sadovnjaki			19	596					19	596
Vinogradi			6	1427	12	787	12	1381	32	395
Travniki	135	1395	66	146	499	316	202	392	903	649
Travniki z drevjem			1	1006					1	1006
Travniki s sadjem	39	247	146	574	286	578	213	332	685	131
Pašniki	271	1055	143	328	1840	1504	700	22	2955	1309
Pašniki z drevjem			798	874					798	874
Pašniki s sadjem			23	1517					23	1517
Njive	191	298	299	433	766	1416	402	283	1659	830
Njive s sadjem				464	4	713	1	147	5	1324
Njive s trtami				253						253
Mladi gozd	2	1270							2	1270
Gozdovi	297	380	851	1447	3987	1300	1657	1066	6794	993
Pustote	53	220	2	991				338	55	1549
Močvirja				190		343				533
Reke in potoki	109	401	47	1054	27	1559	26	625	211	439
Pota	26	127	40	670	80	487	53	750	200	434
Stavbne parcele	3	912	3	1301	9	492	5	758	22	263
	1130	249	2453	569	7516	663	3276	1416	14376	1297

ložniki štangarskega imenja okrog 250 oralov skupnega gozda, v davčni občini Volavljje sta imeli vas Prežganje in vas Laze vsaka okrog 15 oralov mladega gozda. Gozdovi, ki so bili v posesti vasi, so bili slabši, v njih je raslo samo srednjevisoko ali mlado drevje. Razen skupnih gozdov so imele vasi tudi nad 200 oralov skupnih pašnikov.

V lasti zemljiškega gospostva in fevdalnih veleposestnikov je ostala polovica gozdne površine, druga polovica je bila v posesti podložnikov in vaških sosesk. Od ostale kulturne površine so posedovali fevdalci le manjši del, povečini je bila v podložniških rokah. Ne moremo sicer v številkah izraziti obsega posesti Štangarskega gozda, ki je bila v začetku deželnoknežja last, in obsega njiv, travnikov in drugih kulturnih površin, ki so prvotno služile v območju Štangarskega gozda naseljenim podložnikom. Mogli pa smo skozi dve stoletji zasledovati, kako so si podložniki prillašali deželnoknežji gozd kos za kosom in ga spreminjali v njive, travnike, pašnike, v manjši meri tudi v vinograde. Zato ni nobenega dvoma, da je bil znatni del tal, ki jih je kataster leta 1825 izkazoval kot njive, pašnike in druge kulturne površine, pridobljen v tem razdobju na račun gozda. Za gozdom so največjo kulturno kategorijo predstavljali pašniki, katerih precejšnja površina je bila še

zaraščena z drevjem, kar kaže, v kakšnem obsegu se je gozd moral umikati pašniški kulturi. Pašniki so dajali glavno krmsko podlago za živinorejo, saj je travniška površina zaostajalo celo za poljsko in proizvodnja krmne na travnikih ni mogla biti znatnejša. Zanimivo pa je, v kakšnem obsegu je bila že tedaj razširjena sadjereja. Na več kot 700 oralih travnikov in pašnikov so gojili sadno drevje.

Poljedelstvo v tem območju je imelo značilnosti starejših, prvotnejših obdelovalnih sistemov še v času, ko je n. pr. ljubljansko polje praho poznalo le še izjemoma in na najslabših zemljiščih. Doba požigalništva, ki je bilo sredstvo za krčenje gozda in za razširjenje poljedelske in travniške zemlje, je bila v Štangarskem gozdu v začetku XVIII. stoletja v glavnem zaključena, dasi je verjetno še vedno prišlo do posameznih primerov krčenja gozda z ognjem in sekiro (41). Besedilo prisega Codellijevih gozdarjev izpričuje, da je bilo požiganje ali smojenje novin v drugi polovici XVIII. stoletja še vedno znano. Toda njive, ki so jih v gozdu izkrčili, so bile povečini stalne in se niso premikale skozi gozd, kot je bilo to v navadi pri prej prevladujočem požigalniškem sistemu, nestalni lazi, ki so jih po nekaj letih obdelovanja zopet opustili, so bili izjeme in le na najslabših zemljiščih, ki se niso izkazala primerna za obdelovanje.

Razvoj spreminjanja gozdne površine v poljedelsko, travniško in pašniško zemljo je imel dva pomembna rezultata. Z razširjanjem obdelovalne zemlje so bile povečane življenjske možnosti prebivalstva na tem področju in dane osnove za močnejše naseljevanje. Nič manj važno pa ni, da je s tem procesom prešel velik del nekdanje deželnoknežje zemlje postopoma, največ s prisvajanjem, v posest podložnikov.

Viri

- (1) Milko Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933, str. 178 sl. — (2) Anton Melik, Slovenija. Ljubljana 1938, str. 407 in 438 sl. — (3) Anton Kaspert, Die landesfürstlichen Forste und Jagdgebiete in Krain. Laibacher Zeitung 1900, št. 2. — (4) DAS (Državni arhiv Slovenije), franciscejski kataster, protokoli št. 9, 124, 125, 335. — (5) VicA (Vicedomski arhiv), fasc. 54 a. — (6) VicA, fasc. 52 — (7) Anton Globočnik, Das l. f. Wald-Reservatrecht in Krain in seiner historischen Entwicklung. Verhandlungen und Mitteilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach. I. Bd. Jg. 1861 und 1862, str. 322 sl. — Joseph Wessely, Die österreichischen Alpenländer und ihre Forste. I. Teil. Wien 1853, str. 462. — Prim. tudi Fendo Gestrin, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana 1952, str. 18. — (8) VicA, fasc. 63. — (9) Kaspert, n. o. m., št. 8. — (10) VicA, fasc. 63, 69, 70. — Prim. A. Müllner, Das Waldwesen in Krain. Separatabdruck aus der Zeitschrift »Argo«, VIII. u. IX. Jhrg. Ljubljana 1902, str. 26 sl. — (11) VicA, fasc. 70. — Müllner, n. o. m., str. 27. — (12) VicA, fasc. 70. — (13) VicA, fasc. 62 Lit. S num. XXI. — (14) VicA, fasc. 70. — Müllner, n. o. m., str. 30. — (15) Kaspert, n. o. m., št. 8. — VicA, fasc. 69. — (16) VicA, fasc. 62 lit. S Num. XXI; 68, 69. — (17) VicA, fasc. 63. — (18) VicA, fasc. 63. — (19) VicA, fasc. 63. — (20) VicA, fasc. 63. — (21) VicA, fasc. 68 in 70. — (22) VicA, fasc. 70, Lit. W Num. XII. — (23) Kaspert, n. o. m., št. 10. — VicA, fasc. 69. — (25) VicA, fasc. 62 Lit. S Num. XXI. — (26) VicA, fasc. 62 Lit. S Num. XXI. — (27) DAS, Rektificirani dominikalni akti, Ljubljansko okrožje, fasc. 299, št. 15 (Gült Stangenwald). — (28) Valvasor, II. knjiga, str. 187. — (29) VicA, fasc. 52. — (30) VicA, fasc. 54 a. — (31) DAS, Rekt. domin. akti, Ljublj. okr., fasc. 299, št. 8. — (32) DAS, Giltna knjiga 1662—1753, zvezek 6, fol. 535. — (33) DAS, Codellijev graščinski arhiv, listine, pogodbe in dokumenti 1611—1898. — (34) DAS, Codellijev graščinski arhiv, listine, pogodbe itd., besedilo priseg iz l. 1769 in 1771. — (35) DAS, franciscejski kataster, protokoli fasc. 9, 124, 125, 335. — (36) Gemeindelexikon von Krain. Dunaj 1905. — (37) DAS, Rekt. domin. akti, Ljublj. okr., fasc. 299, št. 24. — Hauptbuch der Landtafel, IX. knjiga, fol. 1 sl. — (38) Valvasor, II. knjiga, str. 191. — (39) VicA, fasc. 63. — (40) DAS, Rekt. domin. akti, Ljublj. okrožje, fasc. 299, št. 43. — (41) O požigalniškem sistemu pri Slovencih na splošno prim. Franjo Baš, Pripombe k požigalništvu, Slovenski etnograf VI-VII/1953-1954, str. 83 sl.